pkjk cÉÄd ,d y<k n¶(dkGk'kh

श्रवण .स. माने

अर्थशास्त्र विभाग , देवचंद कॉलेज अर्जुन नगर

I kjkaÉk :

vo"kZu gh usÍfxZd xksÅV vkgs i.k n¶(dkG gs ekuo fufeZr IÉdV vIrs n¶(dkG gh ekuokP;k vkpj.kkruu fuekZZd >kyyh vkgs ekuo gk ugeh cÉ(nhpk tkjkoj fuI xkbj ekr djr vkyk vkgs ek= fuIxZ gs I¶ij vIr}; fryk I¶ijp jkgw |k;yk ikfgrs eu¶(; vkiÑ;k I¶[kkph dYiuk gÓk vok<k0; d: u] vokLro d: u] Hkkbýrd I¶[k feGfo.;kP;k iz;RukrÉu] fuIxkZÉhy pkxY;k ?kVdkpsuÑIku djr vkyk vkgs mnk- txy rkÑM] txyksps[kÑi ekBÓk iÉek.kkr unÑIku >kY;keÉÇsikolÉiÉek.k deh deh gÉr vkys vkgs rlp fIeÄW dkÑÉÄhVps ?kjj cxyk] vikVÉÈÄV R;keÉÇs dkcÉu ekukvkÑÉlkbM] dkcÉuMk;] vkÑÉlkbM] vkÑ|kfÄxdk.kkeÉÇs dkj[kkÅ;kruu fu?k.kkjk dkcÉu Mk;vkÑÉlkbM] dkcÉu ekukvkÑÉlkbM b-okgukruu fu?kkkjk /kÉj ;keÉÇsikolÉiÉek.k deh gÉr xÉys

çLrkouk %

txÉkjr & fodIlr n¶kkuh Hkkbýrd I¶[k miÉkkx.;klkBh fuIxkÉÇ/;s vIerkyyi.kk fuekZZd dÑY;keÉÇs ,dnjhr gokekukoj vkf.k rkiekukoj ifj.kke gkÅu fodIu'khy n¶kkoj vkf.k IaiÉwkZ txkoj ifj.kke >kY;keÉÇsikÅÉleku vfu;fer gÓkeÉÇs n¶(dkG iMyk vkgs vusd dkj.kkeÉÇs n¶(dkG fuekZZd >kyk- dk;eLo: ih fuekZZd gkrkuk fnIr vkgs dk;e Lo: ih Ijdkjusmi;kÉstuk fuekZZd dj.ksxjtps vkgÉr-

I jdkjpk vuko';d [kpZ %

I jdkj gh mnkfIlu vI Y;keÉÇso I jdkj pkyo.kkÉÅ;k ykÅdifrfu/khoj veki i¶Ík [kpZ gkr vkgs vkf.k I jdkj ;k xksÅVhoj i¶Ík [kpZ djr vkgs dh ts vuko';d [kpZ vkgs mnk % njjkst ,d eaÉh dkÑYgkkiÉiÇ ftYgk nkÑÉ;koj ;r vIrkr- njjkst ,dk eaÉP;k nkÑÉ;kP;k ogÑhyk [kpZ 2 dkÑÄh : lk;s vkgs gs I jdkjup tkghj dsyyh vkdÑMokjh vkgs eaÉh ;rkr ek= dqkkkP;k rjh gkÑÄÙy] fcÉÄk gsvjdÄÉhxx] mn?kkÄVukikÅÉlÑÉÉxh] rs turpsIiÉLu IkMÉok;k ;r ukghr- rj ,dk o"kkÉr 365 fnol vIrkr rj 365 dkÑÄÙh QDr ,dk ftYgk nkÑÉ;koj [kpZgkÉrs rj egkjk"VÉr 35 ftYgs vkgr- rks [kpZloxÉGk ;k cÍy turusfopkj djk;yk gos vkf.k egkjk"VÉr 73 rkyÑ(dsn¶(dkGxÉLr vkgr- gÍ egkjk"VªÉ I jdkjus

tkghj dsys vkgs uq[R;k tkghj d:u] ?kksk.kk d:u ljdkj lgkuqHkqrhus 0;Dr djhr vlrs uq[R;k

lgkuqHkqrhus nq[dkGkrhy turps i/u lV/r ukghr R;klkBh Bkl dk;Ø gkrh ?;k;yk ikfgts

ljdkjus dk;Øe tkghj dsys dh] xkokxkoh pkjk Nko.kh lq gkrkr-

leL;k & nq[dkGkrhy ifjfLFkrhps %&

fnukd %31@12@2002-

        ,dwk pkjk Nko.;k & 152

        Lkkxyh ftYgÓkrhy pkjk Nko.;ke/;snk[ky >kysyh tkuoj

        ,dwk tkuojs%1]53]904

        iR;sd tukojkoj dsyk tk.kkjk [kpZ30 :- iek.ks

        37 yk[k 19 gtkj ikp'kgsohl :lk;sQDr & 37]19]520@&

v-ua	rkypdk	Nko.kh lq >kysyh rkjh[k	Nko.khr nk[ky >ky&Y;k xqjkpph la[;k fn-30@06@2003		
01-	i yw	03@06@2002	40	103	143
02-	rkl xkw	03@06@2002	120	469	489
03-	rkl xkw	13@06@2002	239	484	723
04-	oMxkw	14@06@2003	69	171	240
,dwk			468	1227	1695

dz ijjoBk @ Vpkb! @ Nko.kh @ tw 4@2003 ftYgkf/dkkjh dk;kZy;] lkkxyh-

lkkxyh ftYgkrhy xqjkP;k Nko.;kpph ekfgrh lkkrkghd vgoky 2002&03- fnukd 30&06&2003 v[kj-

Rkypdk [kkukiqj mi foHkkx	Nko.;kpph ,dwk la[;k	Nko.khr nk[ky >ky&Y;k xqjkpph la[;k		
		ygku	ekBh	,dwk
i yw	&	&	&	&
dMxkw	12	2461	7599	10060
[kkukiqj	21	4647	15661	20308
vkVikMh	12	4391	13152	17543
,dwk	45	11499	36412	47911

fejt mi foHkkx				
fejt	13	2641	7142	10583
cloBegkdkG	13	6168	24898	31066
tr	53	9776	32926	48702
rkI xkm	45	7700	24237	31937
,dwk	124	26285	90003	116288
,dwk	169	37784	126415	164199

ftYgÓkrhy rkyqdk fugk; pkjk Nko.Ókph I{;k vkf.k pkjk Nko.khr nk[ky >kyyh xjkqph I{;k IkIrkfgcl ekfgrh un|kj o'kkirhy vkdMnokjh vkgs

fnukd %31@12@2003

,dwk Nko.;k 171

Lkxyh ftYgÓkrhy pkjk Nko.;ke/;snk[ky >kyyh tukojs

,dwk tukojs& 1]02]832@&

iR;d tukojkoj dsyk tk.kkjk [kpZ:- 30@& R;kiek.ks30 yk[k 84 gtkj

uÅ'ksIkBh : Ik;s[kpZ30]84]960@& : Ik;s

fnukd %31@12@2004

,dwk pkjk Nko.;k & 127

Lkxyh ftYgÓkrhy pkjk Nko.;ke/;snk[ky >kyyh tukojs

,dwk 1]11]530

iR;d tukokjkuk dsyk tk.kkjk [kpZ:- 30@ & iek.ks

,dwk 33 yk[k 45 gtkj uo'kgs:- ek= = 33]45]900@&

1·9   ekpZ 2013 Ik;ir

        egkjkk"Vª jkT;kr Iq vlyY; pkjk Nko.;k %488

        pkjk Nko.;ke/;snk[ky tukojs%4]14]205

ftYgk fugk; Nko.;k

vgenuxj	=	210	i{ks	=	01
Lkrkjk	=	100	I kxyh	=	30
I ksykiij	=	117	chM	=	20
mLekukckn	=	05	tkyuk	=	05

[kpZ ,duk vkti;irÞ >kyyh jDcde : lk;s

pkjk Nko.;krhy tukojs 4]14]205 = iR;sd tukojkuk >kyyk [kpZ : - 60 =

24 dkVh 8 yk[k 52 gtkj rhu'kgs : lk;s

Tkuokjh] Qscpkjh lk;irPkk [kpZ vtu rhu efgus pkjk Nko.;koj tukojs I kdkkGkoh ykx.kkj vkgr-

pkjk Nko.;kps fBdk.k o [kpZ %

    pkjk Nko.;kuk enr d: vkf.k I jdkjus 10 fd-eh P;k vrjkoj ,d pkjkNko.;k I q dY;k-
,dk Nko.khr 1000 tukojkikI wu 1-5 yk[k dkgh fdBk.kh 1 rs 2 yk[k tukojkP;k Nko.;kr I q
dY;k vkf.k I jdkjus vuqku tkghj dsys iR;sd tukojkI kBh vuqku now dsys rgh oGoj u
fnY;kepGs dkgh Nko.;koj tukojkps gky >kys R;kyk vki.k I oZtu I k{kh vkgkr- dkgh Nko.;kP;k
fBdk.kh nq{kkP;k xk;h] EgS{kh] vkVY;k- dkgh fBdk.kh vud jkxkuh tukojs e:.k iMysh jkxke{Gse:.k
iM.kkÚ;k tukojkeG s I jdkjus fcy ns;kl VkGkVkG dsyh- fcy ykc.khoj xgys R;keG s vud I eL;k
fuek.kZ >kY;k vI sgs vkeps I jdkj-

ek.kq dhyk dkGhek QkI .kkkjh ?kkVuk %

    nq{;k cktuyk I jdkjus vkeP;k Hkkkoupk fopkj dsyk ukgh- vkEgkyyk tukojkP;k Nko.;koj
tukoj gkous jgkos ykxys gh xksVp ek.kq dhyk dkGhek QkI .kkjh ?kkVuk vkgs rl p vkepsnku &
rhu ek.kl s tukojkP;k Nko.;koj jkgwykxyh] R;keG s [kiw ekBÓk iek.kkr Je ok;k xsys ;kyk I oLoh
I jdkjp tckcnkj vkgs

Hkkjrkr nq{kkG fuokj.;kI kBh I jdkjh ;kstuk 1972-

    vkf.k txkr I oZ= vkrki;irÞ fdrh oGk rjh nq{kkG ;sou xsyk vkgs vkiY;k vkBo.khryk
nq{kkG Eg.kts 1972 pk iMysyk nq{kkG I okP;k vkBo.khr jkfgyk vkgs R;koGh I jdkjus
tukojkcjkcj ek.kI a txo.;kI kBh mik; Eg.ku jkstxkj geh I kj[;k ;kstuk vk.kY;k ;k ;kstuP;k
ek/;ekru ek.kI kuk dke fnys R;koGh jLR;kph dkes >kyh- jLR;keG s xkos xkokyk tkMyh xsyh gs

lokkuk ekfgr vkgs rlp ygku egykP;k ekrkdkBh ikG.kk?kjkph Iks dsyyh gksrh- ygku egya IkHkkG.;klkBh vk;k&ck;kph Iks dsyyh gksrh- R;kukgh etjh nr gksrs ygku egykP;k iklµ rs egykegykuk f"k{k.k ekQr npw dsysgksrs "kkGnu o jkstxkj geh dk;bdekrnu IµdMh ukokps [kk| gh fnysgksrs "kkGnu IµdMh o n¶k vIsnkUgh fnysgksrs xjknj ekrkdkBh ekQr vkškkkph o nok[kkU;kph Iks dsyyh gksrh- IoZ "krdU;kph rxkbZI kj[kh dtřekQ dsyh gksrh- ,o<Ók n¶dkGklkBh "kkIukuh enr dsyh gksrh-gk bfrgkl vkgs

vkrkps n¶dkGkfo"k;h FkkšMh'kh ekfgrh %&

vrkpsn¶dkGkph rhork Hk;kud vkgs xY;k Irr pkj o'kkZr ikÅI vfu;fer iMyk- IrrP;k vfu;fer ikolkeGs tukojsejr vkgs- "kGÓk ek¿;k xkgh Eg'khkh b- tukojsjkukr] ?kjkr] fgMMk;yk xyY;k fBdk.kkh e: .k iMyyh fp=seu vLoLFk dj.kkjh ?kVuk vkgs Ijdkj c?;kph Hkfiedk ?kryh vkgs ek.kla pkÚ;P;k ekxsiGrk;r ek= pkjk pkføµdMs IkiMr ukgh- ik.;kIkBh o.ko.k fQjr vkgs- ?kkxjhP;k fdoek dG"khP;k jkxkP;k jkxk ykxyyh fnIrkgs- ek.kl dke /kmk IkšMku ik.;kP;k ekxs ykxyy- pkjk rj fnIµukIk >ky;- v"kh Hk;kog ifjfLFkrh egkjk'Vkr 73 rkyy¿;kr >kyyh vkgs Ijdkj fdoek ykd ifrfu/khdMmu vi{kk djrkgs- ek= dkjghh gkrkyk ykxyukgh- uk pkjk uk ik.kh uk [kk;yk /kkU;- vund IeL;k] vund if"u fuekZ.k >kyyh vkgs R;keGs vkiys if"u Ik³Mfo.;klkBh vki.k ifµs ;·nu n¶dkGIkj[;k ipµxkoj] tx.;klkBh LokHkheukuklkBh] ik.;klkBh] vUuklkBh] pkÚ;klkBh] ,d y<k n¶dkGIkBh y<wk-

vkrkps Ijdkj mnkfIu dk \ ;kps mRrj IjdkjdMs ukgh] vkRkkps "kkIu gs n¶dkGhIkBh ykdkIP;klkBh dkkghh d: "kdr ukgh gs vkrk fll/n >kys vkgs Eg.kmu ,d y<k n¶dkGIkBh r;kj 0gk- R;klkBh vkisgh dkkgh mkde nr vkgkr ;k mkdekr IoZt.k Ikfey gkeu vkiyk y<k vkiY;klkBh y<.;kl fll/n 0gk-

"krdjh] "kretj] ;µd ;kuh n¶dkG fdoek vo'kZk fojkškh vfHk;kukr cgq{;kuh Ikfey 0gko}klkBh vkokgu djhr vkgkr- gs vfHk;ku Iµ dj.;klkBh n¶dkGfo'k;h er ekjMys vkgs ts okLro vkgs rp er ekjMysvkgs ;kph xjt HkkIyyh rsipµhy dkj.kkeGs&

➢ n¶dkGekQsek.kkl uuk tukojkiµek.kksHkkVdkosykxwu;sEg.kmu vfHk;ku-

➢ n¶dkGxLr efgykpµsgDd vkf.k IµUeku "kkcur Bµ.;klkBh Iµk'k'kZ vfHk;ku-

➢ n¶dkGxLrkdP;k egykpµsf"k{k.kkkpseµyHkmr vf/kdkjh fVdfo.;klkBh Iµk'k'kZ

➢ fi.;kIkBh ik.kh] tukojkuk pkjk] feG.;kIkBh Ia?k'kÊ

➢ ekxkIox]HkVD;k foeÙr tkrh] tekrhuk IeFkÊcufo.ks

➢ gkrkyk IUekuuh; dke ikVÑkyk Hkkdj-

➢ nku] vuÑku] o fHkdkoj vk/kkjYY;k 0;oLFkÑ, oth LokfHkkeku Lo;aiwÑroj vk/kkjysyh LFkkuhd 0;oLFkk fuek.kÊdj.ks

➢ vuÑku o jkstxkj geh ;kstupsiÇyhd vkÙMV ¼ykdy;[kk ifj{k.k½ dj.;kIkBh-

➢ ek.kIkkyk & ek.kIkpk & ek.kÑ dhpk gDd feGfo.;kIkBh ,d y<k nÑdkGk"kh] vkepk y<k gk gDdkIkBh vkiY;k LokfHkekukIkBh vkgs

I jdkjph mnkfI urk %&

        pkjk Nko.;k I jdkjP;k ?kkk.k.kkckthecÇs dkÑgh fBdk.kh vuÑku ns;kpse cÇn dÑys vkgs dkÑgh "krdÜ;kuh vkiyh tukojspkjk Nko.;ko:u ijr ?kjkdÑls ijrysyh vkgr- dkÑgh "krdÜ;kuh vkiyh tukojspkjk Nko.;koj IkÙMu fnyh- dkÑgh "krdÜ;kuh tukojÑP;k cktkjkr ekrheksy fodÑrhyk fodyh- dkÑgh "krdÜ;kuh tukojs dIkcyk fnyh- "krdjh tukojkuk tru d: "kdr ukghr- v"kh v0kLFkk fuek.kÊk >kyh- brdk Hk;adj nÑdkG ;k egkjk'Vkrhy vund ftYgkr iMyk- ek= I jdkj dkghgh djk;yk r;kj ukgh-

        Eg.kuu vkeps i²'u vki.kp IkÙMfoys ikfgts vkiY;k tukojkuk txfo.;kIkBh pkjk Nko.;k,Çyh pkjk cÑn fuek.kÊdj.ks dkGkph xjt vkgs

Pkkjk cÑn Eg.kts dk; %

        T;k i/nrhpsckÑd fcÑdk ir IkÑLFkr vki.k i9sBÇ Eg.kuu BÇrks o R;koj dkÑgh ykHkkÑk'k :ikus 0;krgh ?krks dtÊikus dtkÑwjDÑde dk<rkj] dtkÑoj 0;kt Hkjrks Eg.kts gIR;kus dtÊQÙMrks v"khp dYiuk vkgs

        dtÊQÙM dj.;kpph i/nr % & T;koÑgh ikÅI iMrks vkf.k pkjk eçyd iek.kkr vkivkiY;k "krkruu feGrks R;k R;koÑgh tek d: u ?ksks

f'kodkyhu pk xath[kkuk %&

        1972 e/;snÑdkG] iMyk] R;koÑgh xath[kkuk ;k ukokus xkoksxkoh I jdkjus ,d;kstuk Iq dÑyh gksrh-

xath[kkuk Eg.ktsdk; \ rsikgw;k- xkokrhy lo/ykodkP;kdlMuu /kkU; xkGk dj.kJ xkGk dyysys /kkU; ,d= lkBo.ksfdok xknkekr Bo.ksEg.kts ,d= dj.ks vkf.k ,df=r dysY;k /kkU;;kph jk[k.k ,d jkekskhps dM;d djr vlr- njjkst ykx.kkjs vUu/kkU; iR;sd dM;ckyk okVr vlr R;keGsntdkGkrnu ckgj iM.;klkBh vfr"k; ikxyh ;kstuk jkcfoyh gkrh- R;keGsxkokyk ijjy brds vUu/kkU; xkokrnup xkGk d:u xkokyk okV.ks Eg.kts vkepsiz'u vkEghp lkMfo.ks v"kkp inkjjph pkjk cpl gh ;kstuk vkgs

ykodkuk vkokgu %&

vkiiY;k xkokrhy ykodkuh feGwu gh ;kstuk jkcok;ph vkgs dkskR;kgh tkrhp} dkskR;kgh /kekp} dkskR;k uk dkskR;kgh i{kkr iR;sd 0;Drh vl.kkj vkgs R;keGsdkskR;kgh i{kkpsdk vluk ek= vki.k vkiiY;k xkokrhy tukojkuk txok;ps vkgs R;k lkBh /kekl tkr] i{k cktsyk Boyu lerP;k rRokoj ,d= ;ouu pkjk cpl gh ;kstuk jkcok;ph vkgs

lpkyd eMG %

dkskR;kgh 0;Drhyk ;k pkjk cpdph lHkklln gkrk ;rs 9 fdok 11 fdok 13 fdok 15 0;Drhuh ,df=r ;ouu leku grwsdk;Z dj.;klkBh ,d lpkyd eMG jftLV'ku dj.ks@dk&vkW- vDV@ lkslk;Vh vDV uq{kj iR;sd lpkydkuh 1000 iM;k pkjk vk.k.kkU;kyk lpkyd eMGkr dk;ei.ks Bo.ks

xkokrhy fodkl lkLk;Vh ;kps lpkyd eMG gs tckcnkj vlrs ftYgk e/;orhZ lgdkjh cdyk fdok xkokrhy xkec ipk;r lnL;kuk lpkyd eMG Eg.ku ?;kosc pdpsdk;eLo#ih xke lfpo ;kph fu;Drh djkoh] cdpsloZ dkjHkkj ikg.;klkBh fdok ,u-th-vks@cpr xV@ lkekthd laLFkk@ r#.k eMGs;kphgh cdpsLFkkiuk dj.;kl ftYgkf/kdkjh ekQr ijokuxh nsksb-

lnL; vkf.k lHkklln %

lHkklln dqkkyhgh gkr vkysrjh fdeku vVh vlkoh rh vV Eg.kts dehr deh 500 iM;k pkjk ¼dMck½ vk.k.kkU;kyk lHkklln d#u ?ksks

xkokrhy brj 0;Drh %&

        xkokrhy ukdnkj 0;DrhdMuu 1000 iM;k ¼dMck½ Lo#ikr xkGk dj.kj vkf.k iR;d xkokuk
f"k{kd] ofdy] MkDVj] bftfuvj] dkWVDVj] b- eMGh vIrkr] R;kP;kdMuu pkjk Lo#ikrp nskxh
dk;eLo#ihus?;koh-

        R;kurj ekBs "krdjh] ekBs 0;kikjh] NkVs ekBs fdjk.kk nqdkunkj ;kP;kdMuu Lo%bPNus nrhy
rp<h nskxh Lo#ikr pkjk ¼dMck½s?;kok-

        xY;k ngk o'kkirhy vuqko losf dY;kurj R;k R;k ftYg;krhy r#.k eMGs x.ks"k
mRloP;koGh ykd oxZkhrhu pkjk xkGk d#u nqdkGkrhy pkjk Nko.;kuk nr vIrkr- vkiys
ok<fnol Iktjk dj.;kÇ;uuh ok< fnol pkjk xkGk d#u djkos fdok pkÇ;kps V'd ikBou djkrkr-
I/ku Hkkxkruu pkjk xkGk d#u pkjk Nko.;kdMs dkWystP;k ,u-,l-,l-foHkkxkruu xkGk dj.ks vkf.k
ikBo.ks v"kh miue l# vkgr- ;kps#ikrj cqdr djkoh-

pkjk okVikph i/nr %&

        xjtw 0;Drhyk T;kpkdMs tkukojs vkgr- R;kuk R;kP;k xjtuqdkj R;kuk pkjk okVi djkok-
pkjk okVi djrkuk R;kuk js'kudkMZfdok dqjupk okij djkok- Eg.ktspkjk ?kkVkGk gkskkj ukgh- pkjk
fdrh okVi dyk ;kph unn js'kudkMbj dY;keqGs I eku okVi gkbZy-

pkjk ijr dj.;kph i/nr %

InHkZ I qph %

1 f"kokdkyhu InHkZxFkk R;kpikteq[;k.kks e/;dkyhu bfrgksIkrhy jDsjilak

2 72 rkyqP;krhy pkjk Nko.;kpk loZ.kkP;k @ egyk[krhP;k oj vk/kkfVu ,d vH;kl vgoky-

3 pkjk Nko.;koj iR;{k tkÅu [kjh ekghrh vkdMsokjhP;k vk/kkfjr ,d vH;kl vgoky

4 I u 2009 rsI u 2013 tkuuokjh iz;irP;k pkjk Nko.;kPkk vH;kl vgoky

5 I u 1952 e/khy nqdkGkojhy er egkjkiyj "kkIukdMhy vgoky @mik; b-

6 nqdkGkIkBh MkW veR;l us;kpk y[k-

7- vkFFkkd Io{k.k ikg.kh e/khy vgoky @vkdMsokjh ;kpk InHkZ